

Л.В.Войтович*

ТЕВТОНСЬКИЙ ОРДЕН У ПОЛІТИЦІ ГАЛИЦЬКО-ВОЛИНСЬКОГО КНЯЗІВСТВА

У статті досліджується питання військово-політичного й торговельно-економічного союзу між Галицько-Волинським князівством і Тевтонським орденом протягом XIII–XIV ст. Проаналізувавши наявні джерела, автор доходить висновку, що такий альянс, зумовлений тогочасною політичною кон'юнктурою, існував і був вигідний для обох сторін.

Довгий час патріотичні стереотипи, які представляли Тевтонський орден головним знаряддям одвічної політики німецьких загарбників «Drang nach Osten», не давали змоги неупереджено розглянути взаємини Галицько-Волинського князівства з цією державою. Із середини 1960-х рр. дослідження проблеми значно просунулося перш за все завдяки працям К.Форстройтера¹, М.-Б.Ждана², В.Матузової³ та О.Масана⁴. Однак багато питань усе ще залишаються дискусійними.

11 лютого 1334 р. у грамоті галицько-волинського князя Юрія-Болеслава Тройденевича до великого магістра Тевтонського ордену Людера фон Брауншвейґа, якою підтверджувалася союзна угода, вказувалося: «Ми та блаженної пам'яті наші найдорожчі попередники, а саме Роман, Данило, Лев, Юрій та Андрій [...] звикли укладати та скріплювати союз постійного, усякого можливого миру та згоди, що видно з документів цих же наших попередників, так і ваших, складених у справі осягнення й дотримання згаданих угод»⁵. Із тексту цього документа, автентичність якого не викликає сумнівів⁶, випливає, що князівська канцелярія у 1334 р. зберігала відповідні угоди з Орденем, підписані попередніми князями, починаючи з Романа Мстиславича.

Рішення про перетворення німецького госпіталю поблизу Акри у військовий орден було ухвалене 5 березня 1196 р.⁷ На перших порах, не маючи можливості для розширення в Палестині (хрестоносці утримували невелику смужку землі від Яффи до Тіра з центром в Акрі), Орден налагодив контакти з Кілікійською Вірменією, правитель якої Левон II як союзник хрестоносного війська вів нерівну боротьбу з турками-сельджуками. Отримавши земельні володіння в Кілікії⁸, Орден втрутився у цю боротьбу. Одним із ключових діячів періоду його становлення був Герман фон Зальца, майбутній великий магістр (1209–1239 рр.) і міністеріал ландграфа Тюрингії Германа.

Синодик бенедиктинського монастиря св. Петра в Ерфурті містить запис: «Роман, король Русі (rex Ruthenorum). Він дав нам 30 марок»⁹. Запис поміщений під XIII календами липня, що відповідає 19 липня 1205 р. – даті загибелі галицько-волинського князя Романа Мстиславича. Такий збіг не міг бути випадковим. 30 марок (бл. 7 кг срібла) – сума значна, як і взагалі візит князя Романа до Ерфурта. Розташоване в Тюрингії, це місто належало майнцькому архієпископові Конрадові фон Віттельсбахові (1161–1165, 1183–1200 рр.), котрий стояв біля витоків Тевтонського ордену та був ініціатором його союзу з Кілікійською Вірменією¹⁰. Його наступник Леопольд фон Шенфельд, який у всьому продовжував політику попередника, був палким

* Войтович Леонтій Вікторович – д-р іст. наук, професор, завідувач кафедри історії середніх віків і візантиністики Львівського національного університету імені Івана Франка.
E-mail: lev67420@ukr.net

прибічником короля Філіпа Гогенштауфена, через що навіть конфліктував із Папою Римським, який номінував архієпископом його суперника Зіґфрида II фон Епштейна. Ландграф Герман теж був союзником німецького короля Філіпа Гогенштауфена, свояка Романа Мстиславича¹¹. На думку О.Масана, саме за участі ландграфа Германа і його міністеріала Германа фон Зальца було сконструйовано союз Романа з Філіпом¹². Як звернув увагу О.Майоров, тюрінзький ландграф Герман мав усі підстави шукати союзу з сильним галицько-волинським князем, особливо після вторгнення в Тюрінгію у 1203 р. військ чеського короля Пшемисла I Оттокара та угорського володаря Імре, з якими були загопи якихось «варварів», можливо половців¹³. Напевно, у 1203–1204 рр. в Ерфурті відбулася зустріч князя Романа Мстиславича з ландграфом Германом, його міністеріалом Германом фон Зальца та майнцьким архієпископом Леопольдом. За їх посередництва й міг бути укладений перший договір між Галицько-Волинською державою та Тевтонським орденом. Загибель Романа Мстиславича у 1205 р. відкрила довгий період боротьби за його спадщину. Змінилася і загальнополітична ситуація у Центрально-Східній Європі.

У 1207 р., після вбивства царя Калояна, владу в Болгарії узурпував Борил (1207–1218 рр.). Законні спадкоємці сини царя Івана I Асеня – Іван II Асень та Олександр – урятувалися втечею з країни. Як зазначав візантійський хроніст Георгій Акрополіт (1217–1282 рр.), царевич Іван Асень «утік у країну русів, прожив тут досить довго й, зібравши кілька руських дружин, почав добиватися батьківської спадщини»¹⁴. В.Пашуто вважав, що утікач перебував у Києві¹⁵. Однак болгарські дослідники дотримуються думки щодо перебування царевича у Галицькому князівстві¹⁶. У давньоруських джерелах інформація про Івана II Асеня відсутня, але аналіз подій дозволяє стверджувати, що болгарські історики мають рацію. Жодне інше князівство Русі, крім Галицького, у цей період не було зацікавлене в допомозі болгарському претендентові й не могло її надати (висилка в такий далекий похід та утримання великого контингенту вимагала значних ресурсів, натомість Галицьке князівство володіло Нижнім Подністров'ям і Подунав'ям¹⁷). Для болгарських вигнанців не було жодного сенсу навіть намагатися шукати допомоги при якомусь іншому дворі, окрім Галича.

Іванові Асеню та Олександрові, які не могли втекти у Сербію або до Константинополя, найпростіше було податися в Нижнє Подунав'я, в одне з міст, де могли стояти галицькі залоги. Переховуватися в половців, на яких спирався Борил, було небезпечно, адже вони могли в будь-який момент видати царевичів узурпаторові. Київ був надто далеко й тамтешні правителі вже давно не виявляли інтересу до Нижнього Подунав'я. До того ж, шлях до Києва пролягав через Галич. У 1209 р. Галицькою землею повторно заволоділи Ігоровичі, які повели тверду політику та придумали боярську опозицію. Десь на початку 1210 р. у Болгарії прибічники синів Івана I Асеня вчинили заколот, захопивши фортецю Відин. Очевидно, на той час Іван II Асень уже міг розраховувати на військову допомогу, принаймні мав такі надії.

Борил конфліктував майже з усіма сусідами. Щоби знайти підтримку у папи (від часів Калояна, коронованого понтифіком, болгарська церква перебувала в унії з Римом), він пішов на організацію собору 11 лютого 1211 р., на якому було засуджено ересь богомилів (близьких до альбігойців, з якими воював папа Інокентій III)¹⁸. Попри думку Г.Цанкової-Петкової щодо розриву Борилом унії¹⁹, інші дослідники переконливо доводять протилежне, указуючи на уніатські нововведення у болгарській церкві цього періоду²⁰. Така політика дозволила Борилу вистояти й навіть перетворити поразку 1211 р. на вигідний союз із Латинською імперією.

Але самотужки здолати відинських бунтівників Борил не зміг. Лише ціною відмови від Браничева та Белграда на користь угорського короля Андрія II з допомогою угорських військ він здобув непокірний Відин. Угорців очолював ішпан Себена, який виступив із Трансільванії, «приєднавши до себе саксів, влахів, секеїв і печенігів»²¹. Збереглася грамота угорського короля Бели IV від 1 липня 1259 р., в якій відзначено хоробрість ішпана в боротьбі за Відин²². Ці події відносяться до 1212–1213 рр.

Схоже, що Ігоревичі, яким був потрібен зовнішньополітичний успіх, таки пообіцяли болгарському царевичеві допомогу у боротьбі за престол. Але їх наступне падіння й хаос, який настав у Галицькому князівстві у зв'язку з новим спалахом боротьби за галицьку спадщину²³, не дозволили здійснити цю допомогу. Важко сказати, наскільки залежними були Ігоревичі у своїй політиці від Угорщини²⁴, як і «боярський князь» Володислав Кормильчич²⁵. Принаймні, активність останнього в Пониззі могла бути самостійною спробою втрутитися у болгарські події.

Під впливом проугорської партії, яка тоді домінувала серед галицької еліти, почала різко змінюватися й політика угорських королів, які самі прагнули контролювати Дунайське Пониззя. Для цього вони потребували військової сили. У 1211 р. король Андрій II надав Тевтонському ордену, який після втрати Палестини животів у Венеції, володіння у Трансільванії. За це рицарі мали допомогти Угорщині взяти Нижнє Подунав'я під контроль. Нові межі Ордену сягали земель «бродників». Проте угорський король швидко відмовився від цієї ідеї. Як він писав, рицарі були подібні до «миші в торбі, змії за пазухою» і союз із ними загрожував не розширенням, а звуженням кордонів королівства²⁶. Утім, причини, радше, крилися в іншому. Добившись після Спішської угоди 1214 р. коронації сина Калмана як галицького володаря²⁷, Андрій II уже не потребував допомоги хрестоносців. Утворення окремого Галицького королівства, до складу якого входило Дунайське Пониззя, і правитель якого був підпорядкований королеві Угорщини, повністю влаштувало Арпадів²⁸.

Боротьба поморських, мазовецьких і волинських князів за багаті хутровим звіром сусідні землі пруссів та ятвягів ішла з перемінним успіхом. Запрошені місцевими правителями, у Балтійському Помор'ї діяли загони іоаннітів і тамплієрів, а в першій половині 1220-х рр. поморський князь Святополк закликав до міста Тимава представників кастильського духовно-рицарського Ордену Калатрави. У 1225 р. мазовецький князь Конрад для боротьби з пруссами запросив тевтонських рицарів. Маючи певний негативний досвід у Трансільванії, магістр Герман фон Зальца у березні 1226 р. добився від імператора Фрідріха II підтвердження надань мазовецького володаря та розширення привілеїв хрестоносців²⁹. Цистерціанський єпископ Християн, який очолював місійну діяльність у цьому регіоні, відразу ж також передав Ордену свої володіння³⁰. У 1228 р. мазовецький князь Конрад надав хрестоносцям замок у Нешаві та Хелмську землю, що без зволікань підтвердив папа Григорій IX³¹. Герман фон Зальца, завбачливо забезпечуючи правові підстави орденських володінь, не повторював старих помилок.

Тоді ж почалося формування іншого ордену – Добжинського, завдання якого полягало в боротьбі з ятвягами. Сутичці князя Данила Романовича з добжинськими рицарями під Дорогичином – перш за все з політичних мотивів – надавалося надзвичайно велике значення в контексті розмов про «експансію католицького Риму проти православної Русі». Події під Дорогичином порівнювали з перемогою князя Александра Ярославича на Чудському озері – вважалося, що Данило Галицький і Александр Невський зупинили

«агресію Тевтонського ордену». Відомий поет М.Бажан навіть присвятив цій події поему. Знайшла вона відображення і в історіографії³². О.Головко доводить, що Добжинський орден не був філією Тевтонського – його створили рицарі-мечоносці, що наприкінці 1228 чи на початку 1229 рр. прибули до Мазовії з Риги. Загін із 14 орденських братів у супроводі слуг та зброєносців очолював магістр Бруно³³. Після розгрому мечоносців литовцями їх рештки мали б приєднатися до тевтонців, але Бруно і його рицарі порушили орденську дисципліну. Мазовецький князь Конрад сподівався з їх допомогою завоювати частину земель ятвягів і пруссів, що було спрямоване як проти інтересів Тевтонського ордену, так і волинських князів, які також активно діяли в Ятвягії.

Бруно і його люди стали ядром Ордену пруських рицарів Христових («Magister et fratres militie Christi contra Prutenos in Masovie» або «milites Christi fratres in Dobrin»). У 1228 р. вони отримали замок Добжинь і володіння в Добжинській землі³⁴ та визнали сюзеренітет мазовецького князя Конрада, обіцяючи не переходити під руку інших володарів³⁵. Але Тевтонський орден був невдоволений таким розвитком подій. Через легата папи Григорія ІХ домініканського монаха Вільгельма Моденського тевтонці домоглися видання 19 квітня 1235 р. булли про злиття Добжинського ордену з Тевтонським³⁶. Напевно, має рацію О.Головко, полемізуючи з О.Масаном, що тевтонським братам усе-таки вдалося реалізувати вимоги папської булли.

Проте знову честолюбний комтур Бруно з частиною рицарів не підкорився. Політика Конрада стосовно волинських князів була схожа на політику Романовичів щодо Угорщини. Балансуючи між союзом та васалітетом, слабша сторона намагалася використати будь-які проблеми сильнішої, щоби зміцнити свої позиції. Надаючи добжинським рицарям волинський Дорогичин, Конрад переслідував вигідну мазовецьким князям мету – взяти під контроль цей стратегічно важливий регіон.

У березні 1238 р. князь Данило Романович розбив під Дорогичином добжинських братів. Комтур Бруно потрапив у полон³⁷. Дорогичинське князівство повернулося до складу Волині. Знову, на мій погляд, більш правий О.Головко, полемізуючи з О.Масаном, який зводить дорогичинський конфлікт до малозначущого епізоду³⁸. Немає підстав уважати Дорогичин слабо укріпленим містом, добжинці, либонь, його не штурмували. Мазовецькі князі мали там давні зв'язки і не вперше зазіхали на цей регіон. Можливо, місцеве боярство домовилося з Конрадом у 1235 р., під час великої скрути Романовичів. Данило Романович, імовірно, цілком свідомо оголошував похід проти ятвягів, щоби несподівано з'явитися під Дорогичином «у силі тяжкій»³⁹. О.Масан має рацію в іншому – битви під Дорогичином чи штурму міста, напевно, не було. Невелике військо добжинських рицарів зі своїм комтуром (десяток орденських братів із кількома десятками зброєносців та слуг) просто склали зброю. Більшість їх загинули не під Дорогичином, а у битві з монголами біля Легниці 9 квітня 1241 р.⁴⁰

Невеликий тевтонський загін брав участь у битві під Легницею у складі війська тамплієрів, яке становило одне з п'яти з'єднань (гуфів) армії Генріха Побожного. Серед 1,5–2 тис. воїнів цього гуфу були тамплієри, іоанніти й тевтонці (рицарі, сержанти, васали та орденські слуги)⁴¹. Найбільш численний підрозділ тевтонців представляв відділення Ордену в Чехії⁴². Очолював тевтонських братів Поппо фон Остерна⁴³. Колишні добжинці перебували у складі підрозділу із західних комтурств Ордену.

Монгольська загроза не тільки стимулювала активні переговори римської курії з руськими князями, але й змусила вдатися до мобілізації всіх наявних

сил. За таких умов язичники-пруси відходили на другий план. У листопаді 1247 р. папа Інокентій IV послав до них свого легата з дорученням укласти мир. У 1249 р., після взаємних поступок, угоду про це було укладено в Крістбурзі⁴⁴. Ще у січні 1248 р. на переговорах із галицько-волинським князем Данилом Романовичем і переяслав-заліським та новгородським князем Александром Ярославичем папські представники просили руських володарів попередити Тевтонський орден про монгольський наступ⁴⁵.

Приймаючи з рук папського легата Опізо королівську корону, князь Данило Романович, безперечно, розраховував на Орден як на військового союзника. Саме цим пояснювалася угода між ним, мазовецьким князем Конрадом і тевтонським віце-магістром Буркгардом фон Горнгаузенем про поділ ятвязьких земель, укладена у 1254 р.⁴⁶ У розпал боротьби за Ятвягію (у 1253 р. відбувся особливо вдалий і великий похід волинського війська на ятвягів; 1254–1255 рр., за образним виразом літописця, «ятвязькі болота наповнилися військом»⁴⁷) король Данило вважав за потрібне вирішити всі проблеми зі своїми головними союзниками в майбутній боротьбі проти Золотої Орди. Розрізнені, очолювані родовими старійшинами, ятвязькі племена навряд чи становили серйозну небезпеку для Волині. Проте їхні лісисті землі, багаті на хутрового звіра, вабили більш сильних сусідів. Галицько-волинські князі, готуючись до боротьби з монголами, постійно потребували дедалі більше ресурсів для набору та утримання війська. Хутра, мед і віск були головними статтями експорту, який давав ці ресурси.

У 1259 р. королівна Софія Данилівна була видана заміж за графа Генріха V Бланкенбург-Шварцбурга⁴⁸. Із цього часу подальші контакти з Орденем відбувалися через цю родину, представники якої входили в коло орденської еліти⁴⁹.

Данило Романович, приймаючи королівську корону, безперечно, очікував на організацію хрестового походу проти монголів. Папа Інокентій IV у 1254 р. розпорядився видати заклик до виправи проти монголів у Пруссії та Лівонії⁵⁰. Його наступник на Святому престолі Александр IV, зациклений на впровадженні латинського богослужіння, не розуміючи політичної ситуації роздмухував непорозуміння між Данилом Романовичем і правителем Литви Міндовгом, підтримуючи останнього (для вчорашнього язичника тонкощі обряду не мали жодного значення)⁵¹. Аж у липні 1258 р., коли вторгнення монголів не тільки в галицько-волинські, але й у польські та литовські землі стало реальністю, Александр IV знову звернувся до Ордену⁵². У грудні 1259 р. папа рекомендував йому боротися з монголами разом з усіма прикордонними християнськими державами⁵³. Можна припустити участь незначних орденських контингентів у бойових діях (король Данило в очікуванні підмоги стояв в околицях Холму в Забужжі⁵⁴), адже у січні 1260 р. понтифік оголосив під захистом Святого престолу й ті орденські землі, які будуть надані йому руськими князями. У випадку відвоювання Орденем у монголів нових територій, їх приєднання могло відбутися тільки за згодою їхніх колишніх християнських володарів⁵⁵. У березні 1260 р. всі сили Ордену з прибулими волонтерами були зібрані на південних кордонах під командуванням магістра Гартмута фон Грумбаха. Проте чисельність їх була невелика, тож вони так і не ризикнули виступити на допомогу королеві Данилу⁵⁶. Зусилля папи збільшити це військо були кволими. У вересні 1260 р. він обмежився попередженням короля Чехії Пшемисла Оттокара II та маркграфа Бранденбурга Іоганна I, вимагаючи від них не перешкоджати братам жебручих орденів (схоже, що тамплієри та іоанніти також споряджали певні контингенти до цього війська, а домініканці й францисканці проводили агітацію) вербувати волонтерів у Пруссію та Лівонію⁵⁷. Але зібрані для походу проти монголів

війська були кинуті проти пруссів, які скористалися проблемами Ордену та його союзників і розгорнули велике повстання під проводом Геркуса Мантаса, якому у 1260–1264 рр. вдалося завдати хрестоносцям ряд поразок⁵⁸.

Із різних причин спроба Данила Романовича опертися на допомогу папи та Ордену зазнала невдачі. Лев Данилович у своїй політиці змушений був орієнтуватися більше на союз із потужним причорноморським улусбеком Ногаєм⁵⁹. Тому напередодні його чергового походу разом із монголами на Польщу у 1286 р. **Орден навіть вивів свої залоги з чотирьох замків на південному кордоні**⁶⁰.

Однак контакти галицько-волинських князів з Орденем залишалися інтенсивними. Тісні стосунки Лева Даниловича з Ногаєм сприяли розвиткові чорноморсько-середземноморської торгівлі⁶¹. Інтенсивні торговельні контакти між орденськими та волинськими й галицькими містами дозволили відродити древній «бурштиновий шлях» по Віслі, Західному Бугу та Дністру від Балтики через Торунь, Володимир і Львів до Чорного моря. Розвитку зв'язків сприяли й німецькі колоністи, переселення яких стимулювали Данило Романович та Лев Данилович, намагаючись підняти торгово-ремісничі міста після монгольського погрому. Цим шляхом ішов імпорт тканин, ремісничих виробів, сировини та напівфабрикатів (в першу чергу сталевих заготовок – штаб, адже болотні та озерні руди Центрально-Східної Європи мало придатні для виробництва зброї, через що львівські мечники, наприклад, нерідко змушені були використовувати як заготовки навіть старе та непридатне озброєння⁶²), і самої зброї (судячи з зображення на печатках, археологічних знахідок та інших матеріалів, у XIV ст. в галицько-волинських землях отримало поширення західноєвропейське захисне озброєння, арбалети й різні типи алебард⁶³). Львівські купці, які торгували через Нижнє Подунав'я з Візантією та балканськими землями, займалися також реекспортом сукна з Фландрії⁶⁴. Зберігся лист радників і громади міста Володимира до радників та громади міста Штральзунда від 3 травня 1324 р. з приводу перехоплення штральзундцями судна, котре зазнало аварії, із вантажем сукна, яке везли з Фландрії Бертрам Русин і його брат Микола, та проханням повернути їх володимирським купцям⁶⁵.

Для міст Тевтонського ордену також було важливо збувати на південь янтар, привозячи взамін шовк, прянощі та інші багатства Сходу. Завдяки цій торгівлі Львів, на думку німецького історика Ф.Лютге, став одним із найважливіших торговельних міст тогочасної Європи⁶⁶. Львівська власність оцінювалася в 3200 пруських марок. Великий янтарний склад у місті було продано аж у 1400 р., коли ці землі вже перебували у складі Польщі. Щорічний прибуток за перепродаж янтарю на львівському ринку досягав бл. 1000 пруських марок⁶⁷. Крім предметів східного та візантійського реекспорту, з галицько-волинських земель орденські та ганзейські купці вивозили традиційні руські товари: хутра, віск, мед, сіль, хліб та заготовки з деревини⁶⁸. На судні, захопленому шведами у 1352 р., серед товарів, які належали торунським купцям, було 1000 одиниць червоного руського хутра («operis ruffi ruthenicis»). Слуга кенігсберзького шефера у 1400 р. вивіз зі Львова до Торуня 50 бобрів і 2000 подільських хутр («Podolissches werkis»)⁶⁹.

Тісні торговельно-економічні контакти вели до зближення у середовищі бюргерства. В Альгштадті наприкінці XIII – на початку XIV ст. у складі місцевого патриціату була родина Ruthenus. **Jochanes Ruthenus був лавником** у 1308–1309 рр., Heinmaimus de Lemberc – у 1312 р. Серед міщан Страсбурга під Торунем – Heunko Ruthenus та Iwan. Конрад Прусс у 1365 р. отримав третину млина під Львовом із третиною прибутків. В актах львівського міського суду за 1387 р. зберігся позов, який подав Bartholomeus

semitor Pauli Reuse de Torun. Брат діда Коперніка – Іоганн Ватценроде – помер 1386 р. у Луцьку⁷⁰.

Мало місце зближення і серед волинського та галицького боярства. Комтур Людер фон Брауншвейг надав земельні володіння русинам Марку, Максиму, Войтеху та Григорію. Віце-комтуром у нього в 1324–1326 рр. був Іван Белов (Iwanus Below), який загинув як прапорносець Ордену у 1331 р. під час битви з поляками⁷¹.

Після загибелі в 1300 р. Ногая, скориставшись боротьбою Тохти з його нащадками, Галицько-Волинська держава звільнилася від ординської опіки, що відбулося у прийнятті Юрієм Львовичем королівського титулу й утворенні окремої Галицької митрополії, яка об'єднала епархії на територіях, незалежних від Орди⁷². Тепер, будучи ще більш зацікавленими у поставках зброї та стратегічної сировини (стальних заготовок-штаб), галицько-волинські князі намагалися підтримувати дружні контакти з Орденом і у своїх грамотах підкреслювали, що вони захищають християнські країни (у першу чергу Тевтонський орден) від ординців. Так, у документі князів Андрія та Лева Юрійовичів від 9 серпня 1316 р. великому магістру Карлові Трірському про відновлення раніше підписаних угод про дружбу⁷³ підкреслювався саме надійний захист галицько-волинськими князями орденських земель від татар⁷⁴. Грамота була видана на прохання племінника галицько-волинських князів графа Зіґгарда Шварцбургга, який у 1289–1330 рр. був комтуром Ордену. Матір'ю його була Софія, дочка короля Данила Романовича⁷⁵.

Окремою грамотою від 27 серпня 1320 р. князь Андрій Юрійович дозволив торунським купцям вільний в'їзд у свої землі, безмитну торгівлю й повернення збитків та кривд із боку своїх міністеріалів у подвійному розмірі, як «за часів нашого блаженної пам'яті батька»⁷⁶. У документі, виданому того ж дня для краківських купців, були вже передбачені торговельні мита⁷⁷ (польські купці не торгували такими стратегічно важливими товарами, як збройова сировина та сама зброя).

Князь Болеслав-Юрій Тройденевич у жовтні 1325 р. у своїй грамоті обіцяв великому магістрові Вернерові Орзельну вірність традиціям дружби часів Данила Романовича, Лева Даниловича та Юрія Львовича⁷⁸. 9 березня 1327 р., знову на прохання родича Зіґгарда Шварцбургга, галицько-волинський князь пролонгував угоду з Орденом про дружбу, гарантуючи при цьому захист від татар⁷⁹.

Попри спроби старої польської історіографії, на сьогодні немає жодних доказів того, що, ставши галицько-волинським князем, Болеслав-Юрій перетворився на польського сателіта й рухався у фарватері політики Владислава Локетка та його сина Казимира III. Так само немає жодних доказів участі Болеслава-Юрія або його посла у вишеградських зустрічах 1335 і 1339 рр., де було закладено основи польсько-угорської унії⁸⁰. Передовсім сам польський король Казимир III ніде не посилався на цю угоду, яка нібито зробила його легітимним спадкоємцем галицько-волинського престолу. Навпаки, галицько-волинський князь Болеслав-Юрій Тройденевич проводив активну самостійну зовнішню політику в інтересах свого краю. Зміцнивши власне становище союзом із Литвою у 1331 р., він унормував стосунки з Золотою Ордою. Прийняттям титулу «з Божої ласки природжений князь усієї Малої Русі» підкреслив відмову галицько-волинських володарів від претензій на решту руських земель, що надалі залишалися залежними від Орди (до цього князь використовував титули «Nos Georgis Dei gratia dux Russiae», «Georgius Dei gratia dux Terrae Russiae, Galiciae et Ladimere», «Georgius, ex dono Dei natus dux et dominus Russiae»)⁸¹. «Мала Русь» тут виступає у значенні тієї частини

Русі, яка вже не була підвладна монголам. 11 лютого 1334 р. Болеслав-Юрій підтвердив союз із Тевтонським орденом, антипольська спрямованість якого очевидна⁸².

20 жовтня 1335 р. князь Болеслав-Юрій Тройденович поспішив знову на «вічні часи» підтвердити союз із великим магістром Дітріхом фон Альтенбургом⁸³. До активних дій галицько-волинського князя підштовхували саме польсько-угорські переговори у Вишеграді. У 1337 р. він разом з ординцями напав на Люблінську землю і 12 днів тримав Люблін в облозі, яка була знята тільки через загибель татарського полководця⁸⁴. І тоді польський король зробив спробу підтримати іншого претендента на галицько-волинський престол. 29 червня 1338 р. до Вишеграда прибув «Лотко, князь руський» (за Дубницькою хронікою – «Lothka dux Rutenorum»⁸⁵; спроби перетворити «Лотко» в «Болько», ототожнивши його з Болеславом-Юрієм⁸⁶, не витримують критики⁸⁷) – тобто, князь Владислав Земовитович, син добжинського князя Земовита I та Анастасії Львівни, якого польська сторона готова була підтримати як протипагу Болеславу-Юрієві Тройденовичу⁸⁸. І сама загадка загибель останнього у 1340 р., що було найбільш вигідно польському королеві, котрий зреагував блискавичним походом на Львів, також певною мірою пояснює причини, які за нових обставин підштовхували галицько-волинського князя до прямого військового союзу з Тевтонським орденом.

В умовах боротьби за спадщину Романовичів, яка розгорнулася після 1340 р., союз з Орденом став ще більш важливим як у військовому, так і в політичному плані. Тому наприкінці весни 1341 г., відразу ж після витіснення польських військ за межі князівства й підписання перемир'я з королем Казимиром III, лідер галицького боярства й намісник князя Любарта-Дмитра Гедиміновича Дмитро Дедько (мав звання «старости Руської землі») видав грамоту для торунських купців, запрошуючи їх відновити перервану війною торгівлю⁸⁹. Практично одночасно схожі гарантії безпеки купцям із Торуня своїми грамотами надали й князі Любарта-Дмитро та Кейстут Гедиміновичі⁹⁰.

Не тільки зброя, але й інші військово-технічні новинки, які з'являлися у володіннях Тевтонського ордену, впроваджувалися у галицько-волинських землях. У першу чергу це стосується військового зодчества, зокрема, замку Любарта в Луцьку, поширення башт донжонів в інших фортецях тощо⁹¹.

І тільки після 1387 р., коли Галицька земля була анексована Польщею, а Волинь почала входити до складу Великого князівства Литовського, ситуація докорінно змінилася. Після 1400 р. стосунки з Орденом згасають. На Волині вони знову відродяться вже у XV ст. – у часи князя Свидригайла Ольгердовича⁹².

Таким чином, наявні джерела дозволяють стверджувати, що впродовж XIII–XIV ст. Галицько-Волинське князівство перебувало в тісному військово-політичному й торговельно-економічному союзі з Тевтонським орденом, що зумовлювалося тогочасною політичною кон'юнктурою та було вигідним для обох сторін.

¹ Forstreuter K. Die Bekehrung Gedimins und der Deutsche Orden // *Altpreussische Forschungen*. – Jahrgang V.H.2. – 1928. – S.239–361; *Idem*. Die preussische Kriegsflotte im 16 Jahrhundert. *Altpreussische Forschungen*. – 17. – 1940. – S.58–123; *Idem*. Die Bekehrung des Litauerkönigs Gedimin, Eine Streitfrage // *Jahrbuch der Albertus-Universität*. – Bd.6. – 1955. – S.142–155; *Idem*. Preussen und Russland von der Anfängen des Deutschen Ordens bis zu Peter dem Grossen. – Goettingen; Berlin; Frankfurt, 1955; *Idem*. Der Deutsche Orden in Mittelmeer. – Bonn, 1967.

² Ждан М.-Б. Романовичі і Німецький хрестоносний орден // *Український історик*. – 1973. – № 3/4.

³ Матузова В.И. Русь в историографии Тевтонского ордена (XIV в.) // *Внешняя политика Древней Руси*. – Москва, 1988. – С.43–44; *Её же*. Английская знать

в крестовых походах на Пруссию и Литву (XIV в.) // Восточная Европа в древности и средневековье: Чтения памяти чл.-кор. АН СССР В.Т.Пашуто. – Москва, 1993. – С.50–51; *Её же*. Роль Тевтонского ордена в осуществлении планов проникновения Римской курии на Русь // Восточная Европа в древности и средневековье: Чтения памяти чл.-кор. АН СССР В.Т.Пашуто. – Москва, 1994. – С.59–60; *Её же*. Немецкий орден: От Аксона до Грюнвальда // Средневековая Европа глазами современников и историков. – Т.2. – Москва, 1994. – С.201–225; *Её же*. Грамота вице-магистра Тевтонского ордена в Пруссии Бурхарда фон Хорнхаузена галицкому князю Даниилу и мазовецкому князю Земовиту (1254 г.) // Восточная Европа в древности и средневековье: Чтения памяти чл.-кор. АН СССР В.Т.Пашуто. – Москва, 1997. – С.33–35; *Её же*. Тевтонский орден во внешней политике князя Даниила Галицкого // Восточная Европа в исторической ретроспективе: К 80-летию В.Т.Пашуто. – Москва, 1999. – С.145–142; *Её же*. Создание исторической памяти (ранние исторические сочинения Тевтонского ордена в Пруссии) // Восточная Европа в древности и средневековье: Чтения памяти чл.-кор. АН СССР В.Т.Пашуто. – Москва, 2000. – С.10–14; *Её же*. Тевтонский орден и Северная Европа // Середньовічна Європа: погляд з кінця ХХ ст. – Чернівці, 2000. – С.104–108; *Её же*. «Книга Отцов Церкви» – памятник литературы Немецкого ордена. Автор как член корпорации // Восточная Европа в древности и средневековье: Чтения памяти чл.-кор. АН СССР В.Т.Пашуто. – Москва, 2003. – С.152–156; *Матузова В.І.* Тевтонський орден у зовнішній політиці князя Данила Галицького // Питання стародавньої та середньовічної історії, археології й етнографії. – Чернівці, 1998. – Т.1. – С.50–57; Пётр из Дусбурга. Хроника земли Прусской / Изд. подг. В.И.Матузова. – Москва, 1997.

⁴ *Масан О.М.* Добжинський орден (до історії дорогичинського інциденту 1237 року) // Питання стародавньої та середньовічної історії, археології й етнографії. – Чернівці, 1996. – Вип.1. – С.41–52; Вип.2. – С.52–62; *Його ж.* Крістбурзький договір 1249 р. (Переклад і коментар) // Там само. – Чернівці, 1999. – Т.2. – С.74–85; *Його ж.* Середньовічна Україна і Німецький орден: недосліджені проблеми взаємовідносин // IV Міжнародний конгрес українців: Історія. – Ч.1. – Одеса; К.; Л., 1999. – С.74–79; *Його ж.* Німецький орден у Семигороді // Питання стародавньої та середньовічної історії, археології й етнографії. – Т.1. – Чернівці, 2002. – С.74–94; *Його ж.* Прусський союз (з історії станової опозиції в державі Німецького ордену) // Там само. – Т.2. – Чернівці, 2002. – С.27–45; *Масан О., Федорук А.* Участь українсько-молдавського загону в битві під Грюнвальдом // Питання історії України. – Т.6. – Чернівці, 2003. – С.193–197. На V Міжнародному конгресі українців у Чернівцях 28.08.2002 р. О.Масан виступив із доповіддю «Галицько-Волинське князівство і держава Німецького ордену в Пруссії: проблеми взаємин», яка, на жаль, не була опублікована в матеріалах конгресу (*Л.В.*).

⁵ «Nos et p[er]i[e] memo(r)aminis n(ost)ri pr(a)edecessores c(a)ri(ssi)mi, scilicet Romanus, Daniel, Leo, Geogruius et Andreas [...] aut incolis, p(er)petu[a]e omnimodeq(ue) pasis et concordia[e] unionem fac(er)e c(on)suevim(us) et f(ir)mavim(us), s(ecundu)m quod in eor(um)dem pr[a]edecessor(um) n(ost)ror(um) et litt(er)es n(ost)ris alias sup(er) dictate c(on)cordial habenta p(rae)fectis patet, evident(er)» (див.: *Купчинський О.* Акти та документи Галицько-Волинського князівства XIII – першої половини XIV століть. Дослідження. Текст. – Л., 2004. – С.178).

⁶ Оригінал зберігався у Кенігсберзькому державному архіві (Staatsarchiv Königsberg), нині у Таємному державному архіві пруської спадщини у Берліні (CSPK, Berlin, 81, №4). Опис оригіналу й бібл. див.: *Купчинський О.* Акти та документи... – С.176–178.

⁷ Die Statuten des Deutschen Ordens nach den aeltesten Handschriften / Ed. M.Perlbach. – Halle, 1890. – С.159–160.

⁸ *Tumler M.* Der Deutsche Orden im Werden. Wachsen und Wirken bis 1400 mit einem Abriss der Geschichte des Ordens von 1400 bis zur neuesten Zeit. – Wien, 1954. – С.62.

⁹ *Назаренко А.В.* Западноевропейские источники // Древняя Русь в свете зарубежных источников / Под ред. Е.А.Мельниковой. – Москва, 1999. – С.263.

¹⁰ *Forstreuter K.* Der Deutsche Orden in Mittelmeer. – С.59.

¹¹ *Войтович Л.* Княжа доба на Русі: Портрети еліти. – Біла Церква, 2006. – С.466–490. У Білій Церкві готується до друку монографія петербурзького історика О.Майорова, де цю проблему всесторонньо розглянуто з залученням нових джерел.

¹² Масан О. Недосліджені питання відносин між Україною та Орденською Пруссією в XIII–XIV ст. // Науковий вісник Чернівецького університету: Історія. – Вип.96/97. – Чернівці, 2000. – С.45.

¹³ Майоров А. Международное положение Галицко-Волинского княжества в начале XIII в. Роман Мстиславич и Штауфены // Доба короля Данила в науці, мистецтві, літературі. – Л., 2008. – С.125–127.

¹⁴ *Georgii Acropolitae. Opera.* – Т.1 / Rec. A.Heisenberg. – Lipsiae, 1903. – Сар.20. – Р.33; **Летопись логофета Георгия Акрополита, перевод под ред. бакалара И.Троицкого // Византийские историки, переведенные с греческого при Санкт-Петербургской духовной академии.** – Санкт-Петербург, 1863. – Гл.20. – С.38–39.

¹⁵ Пашуто В.Т. Внешняя политика Древней Руси. – Москва, 1968. – С.266.

¹⁶ Дуйчев И. Цар Иван Асен II. 1218–1241. По случай от 700 г. от неговата смерт. – София, 1941. – С.5–6; Дуйчев И. Преноси към историята на Иван Асен II. – София, 1943. – С.152–162; Цанкова-Петкова Г. България при Асеневци. – София, 1978. – С.108; Цанкова-Петкова Г. Културни и политически връзки и отношения България, Киевска Русия и Византия през ранното средновековие // Руско-български връзки през векове. – София, 1986. – С.79–81; Божилков И. Фамилията на Асеневци (1186–1460): Генеалогия и просопография. – София, 1994. – С.37–38, 104–118.

¹⁷ Войтович Л. Князь Иван Бирладник: загадка походження // Генеалогічні записки Українського геральдичного товариства. – Вип.5. – Л., 2006. – С.7–15; Його ж. Князь Иван Бирладник: загадкова постать // Дрогобицький краєзнавчий збірник. – Вип.11/12. – Дрогобич, 2008. – С.51–62; Його ж. Союз Візантії та Галицько-Волинської держави за Ангелів // Княжа доба: історія і культура. – Вип.2. – Л., 2008. – С.30–39; Його ж. Галицьке князівство на Нижньому Дунаї // Галич і Галицька земля в державотворчих процесах України: Мат. міжнар. наук. конф. Галич, 10–11 жовтня 2008. – Галич, 2008. – С.3–18.

¹⁸ Попруженко М.Г. Синодик царя Борила. – София, 1928. – С.79–80; Ангелов Д. Богомилството в България. – София, 1961; Кожухаров С. Неизвестен летописен разказ от времето на Иван Асен II // Литературна мисъл. – 1974. – №2. – С.127; Gjuzelev V. Das Papsttum und Bulgaren im Mittelalter (9–14 Jahrhundert) // Bulgarian Historical Review. – 1977. – №1. – Р.43; Данчева-Василева А. България, папството и западноевропейската политика през първата половина XIII в. // Из политическата история на България. – София, 1985. – С.195–196.

¹⁹ Цанкова-Петкова Г. България при Асеневци. – София, 1978. – С.92.

²⁰ Петков К. Унията между Българската църква и Рим в началото на XIII век – някои пренебрегвани аспекти // Духовна култура (София). – 1992. – №9. – С.25–32; Петков К. Българските добавки към Синодика на цар Борил – историко-културна интерпретация. – Велико Търново, 1993; Стефанов П. Нов поглед към унията между българската и римската църква през XIII век // Духовна култура (София). – 1998. – № 5. – С.343–352; Чолова Ц. Българските църква и опитите за уния през средновековите // Религия и църква в България: Социални и културни измерения в православиста и неговата специфика в българските земи / Ред. Г.Бакалов. – София, 1999. – С.124.

²¹ Шушарин В.И. Укрепление феодального государства // История Венгрии. – Т.1. – Москва, 1971. – С.145.

²² *Rerum Hungaricarum Monumenta Arpadiana* / Ed. St.L.Englicher. – Sangalli, 1849. – Р.489–491; Списание на Българската академия науките. – Т.3. – София, 1912. – С.133.

²³ Волощук М.М. Угорські військові кампанії у Галичину на початку XIII ст.: основні цілі та характер перебігу // Християнська спадщина Галицько-Волинської держави: ціннісні орієнтири духовного поступу українського народу (присвячується 70-річчю археологічного відкриття і 850-літтю Галицького кафедрального собору): Мат. Міжнар. ювіл. наук. конф. – Івано-Франківськ; Галич, 2006. – С.64–72; Його ж. Угорські військові кампанії у Галичину на початку XIII ст.: основні цілі та характер перебігу // Вісник Національного університету «Львівська політехніка» (Львів). – 2006. – №571. – С.99–104; Волощук М. Обстоятельства казни в 1210 г. Игоревичей черниговских: актуальные вопросы реконструкции русско-венгерских отношений начала XIII в. // *Studia Slavica et Balcanica Petropolitana.* – Санкт-Петербург, 2007. – №1/2. – С.105–112.

²⁴ *Волощук М.М.* Проблема васальної (?) підлеглості князів Ігоревичів чернігівських від угорського короля Ендре II: джерела, історіографія, коротка постановка проблеми // Український історичний збірник. – К., 2008. – Вип.11. – С.18–25.

²⁵ *Майоров А.В.* Галицко-Волинская Русь: Очерки социально-политических отношений в домонгольский период: Князь, бояре и городская община. – Санкт-Петербург, 2001. – С.408–410; *Петрик А.* До історії боярських родин Кормильчичів, Доброславицичів та Дядьковичів // Дрогобицький краєзнавчий збірник. – Вип.5. – Дрогобич, 2001. – С.29–45; *Його ж.* До історії боярства та боярських родів Перемишльської землі // Там само. – Вип.6. – Дрогобич, 2002. – С.105–117; *Його ж.* Угорська партія в контексті політичного розвитку Галицько-Волинської держави // Там само. – Вип.9. – Дрогобич, 2005. – С.181–193; *Мазур О.* Володислав Кормильчич: Шлях до княжого столу // Там само. – Вип.6. – Дрогобич, 2002. – С.118–129; *Драбчук І.* Три портрети найвпливовіших представників галицької знаті кінця XII – початку XIII ст. // Галич і Галицька земля в державотворчих процесах України: Мат. Міжнар. наук. конф. Галич, 10–11 жовтня 2008 р. – Галич, 2008. – С.135–148; *Волощук М.М.* Володислав Кормильчич: угорське перебування 1214–1232 рр. // Тези Міжнародної наукової конференції «Східноєвропейські старожитності в добу середньовіччя», присвяченої 90-річчю з дня народження видатного вітчизняного археолога Б.О.Тимошчука, Чернівці, 10–11 квітня 2009 р. – Чернівці, 2009. – С.20–21; *Його ж.* «Вокняжтвие» галицьке Володислава Кормильчича (1210–1214 рр., з перервами): міфи і реальність // Acta Posoniensia. – Bratislava, 2009. – V.10 (K životnému jubileu Zuzany Sevčíkovej). – S.99–113.

²⁶ *Gaspar E.* Hermann von Salza und die Gründung des Deutschordenstaats in Preussen. – Tübingen, 1924. – S.6.

²⁷ *Vetera Monumenta Poloniae et Lithuaniae... ex tabulariis vaticanis / Ed. A.Theiner.* – T.1. – Romae, 1859. – №65; *Kodex diplomaticus Arpadianus continuatus / Ed. C.Wenzel.* – №4. – Pest, 1864. – №227.

²⁸ *Волощук М.М.* Венгерское присутствие в Галиции в 1214–1219 годах // Вопросы истории (Москва). – 2005. – №12. – С.97–106.

²⁹ *Див: Codex Diplomaticus et Commemorationum Masoviae Generalis.* – T.I / Ed. E.Kochanowski. – Varsaviae, 1919. – №238. – P.249–254. Автор щиро вдячний докторові історичних наук О.Головку, який люб'язно дозволив ознайомитися з розділом «Волинська земля, Мазовецьке князівство і Добжинський орден у другій половині 30-х років XIII ст.» його нової монографії «Нащадки Романа Великого», над якою він зараз працює. Посилання 29–31 – із тексту цього розділу.

³⁰ *Codex Diplomaticus et Commemorationum Masoviae Generalis.* – T.I. – №279. – P.305.

³¹ *Ibid.* – №287. – P.318–320; №288. – P.320–322; №296. – P.335–338; №297. – P.338–340.

³² *Ждан М.-Б.* Романовичі і Німецький хрестоносний орден // Український історик. – 1973. – №3/4. – С.54–68; *Szczawelewa N.I.* Sprawa pruska w polityce Daniela Halickiego // Ekspansja niemieckich zakonów rycerskich w strefe Bałtyku od XIII do połowy XVI wieku. – Toruń, 1990. – S.52–53; *Котляр М.Ф.* Війна Волинського князівства з Добжинським орденом // Середньовічна Україна. – К., 1996. – С.17–28; *Масан О.М.* Добжинський орден: до історії дорогичинського інциденту 1237 року // Питання стародавньої історії, археології й етнології. – Вип.1. – Чернівці, 1996. – С.41–52; Вип.2. – Чернівці, 1996. – С.52–62; *Головка О.* Побужжя в контексті політичного розвитку Південно-Західної Русі (X – перша половина XIII ст.) // Україна в Центрально-Східній Європі (з найдавніших часів до XVIII ст.). – Вип.2. – К., 2002. – С.59–76; *Його ж.* Корона Данила Галицького: Волинь і Галичина в державно-політичному розвитку Центрально-Східної Європи раннього та класичного середньовіччя. – К., 2006. – С.308–313.

³³ *Головка А.Б.* Древняя Русь и Польша в политических взаимоотношениях X – первой трети XIII вв. – К., 1988. – С.98–99; *Головка О.* Побужжя в контексті політичного розвитку... – С.59–76; *Його ж.* Корона Данила Галицького... – С.308–313.

³⁴ *Włodarski B.* Polityczne plany Konrada I księcia mazowieckiego. – Toruń, 1971. – S.30.

³⁵ *Codex Diplomaticus et Commemorationum Masoviae Generalis.* – T.1. – №366. – P.421.

³⁶ *Preussisches Urkundenbuch. Politische Abteilung.* – T.1 / Ed. I.Philippi. – Königsberg, 1882. – №118.

- ³⁷ Ibid. – №126.
- ³⁸ Головка О.Б. Корона Данила Галицького... – С.312–313.
- ³⁹ Котляр М.Ф. Війна Волинського князівства з Добжинським орденом. – С.23–24.
- ⁴⁰ Головка О.Б. Корона Данила Галицького... – С.313. Див.: Ulanowski B. O współudziale Templariuszów w bitwie pod Legnicą // Rozprawy Akademii Umiejętności: Wydział Historyczno-Filozoficzny. – 1884. – Т.17. – С.275–322; Bachfeld G. Die Mongolen in Polen, Schlesien, Böhmen und Mähren. – Innsbruck, 1889. – С.70–72; Taubitz F. Die Mongolenschlacht bei Wahlstatt am 9 April 1241 // Schlesische Geschichtsblätter. – 1931. – №3. – С.62; Zatorski W. Pierwszy najazd Mongołów na Polskę w roku 1240–1241 // Przegląd Historyczno-Wojskowy. – 1937. – Т.9. – С.175–225; Petry L. 1241, Schlesien und der Mongolensturm. – Breslau, 1938. – С.29–35; Krakowski S. Polska w walce z najazdami tatarskimi w XIII wieku. – Łódź, 1956; Labuda G. Wojna z Tatarami w roku 1241 // Przegląd Historyczny. – 1959. – Т.50. – С.189–224; Groblewski W. Skutki pierwszego najazdu Tatarów na Polskę // Szkice Legnickie. – 1971. – Т.6. – С.81–92; Kalużyński S. Imperium mongolskie. – Warszawa, 1984. – С.107–108; Jasiński T. Przerwany hejnał. – Warszawa, 1988. – С.57–64; Korta W. Problemy bitwy Legnickiej i stan badań // Bitwa Legnicka. Historia i tradycja. – Wrocław; Warszawa, 1994. – С.7–33; Sarnowsky J. The Teutonic Order confronts Mongols and Turks // The Military Orders: Fighting for the Faith and Caring for the Sick. – Aldershot, 1994. – P.253–262.
- ⁴¹ Voigt J. Geschichte Preussens von den aeltesten Zeiten bis zum Untergange der Herrschaft des Deutschen Ordens. – V.9. – Hildesheim, 1968 (repr. Koenigsberg, 1827–1839). – 2. – С.660–665.
- ⁴² Militzer K. Die Entstehung der Deutschordensballeien im Deutschen Reich // Quellen und Studien zur Geschichte des Deutschen Ordens. – V.16. – 2. – Marburg, 1981. – С.57–63.
- ⁴³ Lampe K.H. Von Osterna, Poppo // Altpreussische Biographie. – 2 / Ed. C.Krollmann, K.Forstreuter, F.Gause. – Marburg, 1967. – С.485.
- ⁴⁴ Масан О. Крістбурзький договір 1249 р. – С.74–85.
- ⁴⁵ Preussisches Urkundenbuch. – Т.1. – Koenigsberg, 1882. – №204. – P.142.
- ⁴⁶ Codex diplomatycus Poloniae / Ed. L.Ryszczewski, A.Muczkowski. – Vol.3. – Varsoviae, 1858. – №30.
- ⁴⁷ Котляр М.Ф. Воєнне мистецтво Давньої Русі. – К., 2005. – С.334–342.
- ⁴⁸ Balzer O. Genealogia Piastów. – Kraków, 1895. – С.345; Baumgarten N. Généalogies et mariages occidentaux des Rurikides Russes du X-e au XIII-e siècle // Orientalia Christiana. – №35. – Roma, 1927. – P.49; Archiv für Sippenforschung. – XVIII Jahr., – №6. – Görlitz, 1941. – P.19; Isenburg K.W. Stammtafeln zur Geschichte der Europäischen Staaten. – Т.1. – Marburg, 1953. – Taf.157; Dąbrowski D. Rodowód Romanowiczów książąt halicko-wołyńskich. – Poznań; Wrocław, 2002. – С.155–166; Войтович Л. Княжа доба на Русі: Портрети еліти. – С.501.
- ⁴⁹ Масан О. Середньовічна Україна і Німецький орден... – С.75.
- ⁵⁰ Preussisches Urkundenbuch. – Т.1. – №289. – P.216–217.
- ⁵¹ Паславський І. Коронація Данила Галицького в контексті політичних і церковних відносин XIII ст. – Л., 2003. – С.80–86.
- ⁵² Preussisches Urkundenbuch. – Т.2. – №61. – P.55–56.
- ⁵³ Ibid. – №82. – P.73–74.
- ⁵⁴ Войтович Л. Остання еміграція короля Данила Романовича // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки: Історичні науки. – №13. – Луцьк, 2009. – С.89–96.
- ⁵⁵ Preussisches Urkundenbuch. – Т.2. – №89. – P.80–81.
- ⁵⁶ Sarnowsky J. The Teutonic Order confronts Mongols and Turks. – P.258–260.
- ⁵⁷ Preussisches Urkundenbuch. – Т.2. – №111/112. – P.101–102.
- ⁵⁸ Voigt J. Geschichte Preussens. – 3. – С.174–175; Schumacher B. Geschichte Ost- und Westpreussens. – Wurzburg, 1958. – С.42–43; Bookmann H. Der Deutsche Orden. Zwölf Kapitel aus seiner Geschichte. – München, 1981. – С.100–101; Головка О. Західнобузькі міста Холм і Дорогичин у політичній діяльності короля Данила Романовича // Дрогичинь 1253: Мат. Міжнар. наук. конф. з нагоди 755-ї річниці коронації Данила Романовича. – Івано-Франківськ, 2008. – С.60–62.
- ⁵⁹ Войтович Л. Штрихи до портрету князя Лева Даниловича // Україна в Центральній-Східній Європі (з найдавніших часів до XVIII ст.). – Вип.5. – К., 2005. – С.143–156; Його ж. Князь Лев Данилович – полководець і політик // Confraternitas:

Ювілейний збірник на пошану Ярослава Ісаєвича [Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Вип.15]. – Л., 2006–2007. – С.115–124; *Його ж.* Улус Ногая і Галицько-Волинське князівство // Україна – Монголія: 800 років у контексті історії. – К., 2008. – С.71–78.

⁶⁰ *Annalista Thorunensis // Scriptores rerum Prussicarum.* – Т.3. – Leipzig, 1868. – P.62.

⁶¹ *Войтович Л.* Нащадки Чингіз-хана: Вступ до генеалогії Чингізидів-Джучидів. – Л., 2004. – С.189–191.

⁶² *Голєздренко О.* Львівський цех мечників // Дрогобицький краєзнавчий збірник. – Вип.9. – Дрогобич, 2005. – С.194–201.

⁶³ *Микитишин В.О.* Обладунки та озброєння українського лицаря XIV–XV ст. // Народознавчі зошити (Львів). – 2001. – №2. – С.38–42; *Йї ж.* Організація князівського військового управління. – Вип.5. – Л., 2001. – С.295–298.

⁶⁴ *Котилко А.Д.* З історії економічних зв'язків Північного Причорномор'я і Західної Волині з країнами Балтійського регіону (X–XIII ст.) // Наукові зошити історичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка. – Вип.3. – Л., 2000. – С.13–18; *Його ж.* Інфраструктура зовнішньоекономічних зв'язків Галицької та Волинської земель (XIII – перша половина XIV ст.) // Король Данило та його доба. – Л., 2002. – С.26–41.

⁶⁵ *Купчинський О.* Акти та документи... – С.162–166.

⁶⁶ *Lütge F.* Strukturwandlungen im ostdeutschen und osteuropäischen Fernhandel des 14. bis 16. Jahrhunderts. – München, 1964. – S.16.

⁶⁷ *Dollinger P.* The German Hanza. – London, 1970. – P.231–232.

⁶⁸ *Войтович Л.* Торгівля, ремесло, рільництво // Історія Львова. – Т.1: 1256–1772. – Л., 2006. – С.87.

⁶⁹ *Масан О.* Середньовічна Україна і Німецький орден... – С.78.

⁷⁰ Там само.

⁷¹ Там само. – С.77.

⁷² *Войтович Л.* Юрій Львович та його політика // Галичина і Волинь в добу середньовіччя: До 800-річчя з дня народження Данила Галицького. – Вип.3. – Л., 2001. – С.70–78; *Його ж.* Королівство Русі: реальність і міфи // Дрогобицький краєзнавчий збірник. – Вип.7. – Дрогобич, 2003. – С.63–71; *Його ж.* Королівство Русі: факти і міфи // Дрогобиччя 1253: Мат. міжнар. наук. конф. з нагоди 755-ї річниці коронації Данила Романовича. – Івано-Франківськ, 2008. – С.4–17.

⁷³ «Cum int(er) honorabiles viros, vestros pr[a]edecessores mag(ist)r(u)m atq(ue) fraters Pruss[ia]e ex una p(ar)te, n(ost)rosq(ue) serenissimos progenitors ex altera, dil(e)ct(s)onis insignia ac mutu[a]e promot(i)onis b(e)n(e)ficia vigeru(n)t, delectate et nos vobiscum eodem caritatis vinc[u]lo uniri ac sinc(er)a amicitia f[or]ederari» / «Оскільки між шанованими мужами, вашими попередниками – магiстром і братами пруськими, з одного боку, і нашими найякшнішими предками – з іншого, процвітали вияви люб'язності та добродійства взаємного сприяння, тому і нам відрадно з вами єднатися цим зв'язком прихильності та щирої дружби» (див.: *Купчинський О.* Акти та документи... – С.145–152).

⁷⁴ «C[um] a[li]eterum terras vestras fideliter pr[a]emunire curabum(us) pr[a]e Tataris, dum(m)odo nobis constiterit, et ab hostili quolibet invasore» / «Будемо, урешті, старатися надійно захистити ваші землі від татар і від будь-якого іншого ворожого нападника, як тільки це нам випаде».

⁷⁵ *Семёнов И.С.* Христианские династии Европы. – Москва, 2002. – С.465.

⁷⁶ «...qu(a)e t(em)p(or)e p(at)ris n(ost)ri felices memori(a)e...» (див.: *Купчинський О.* Акти та документи... – С.152–158).

⁷⁷ *Купчинський О.* Акти та документи... – С.158–161.

⁷⁸ Там само. – С.167–170 («...rex Daniel seu Leo n(oste)r avatus, aut Geordius n(oste)r...»).

⁷⁹ Там само. – С.170–173.

⁸⁰ *Dąbrowski J.* Ostatnie lata Ludwika Wielkiego. – Kraków, 1918. – S.111–112; *Włodarski B.* Polska i Ruś, 1194–1340. – Warszawa, 1966. – S.287–289; *Dowiat J.* Polska – państwem średniowiecznej Europy. – Warszawa, 1968. – S.323; *Wyrozumski J.* Historia Polski do 1505 r. – Warszawa, 1973. – S.227.

⁸¹ *Войтович Л.* Королівство Русі: факти і міфи. – С.4–17.

⁸² «Ver(um) etiam nos, ut obululantium seu latrantiu(m) et minus iuste detrahentiu(m) c(on)dictatul memo(r)at[a]e unionis, qui concurrimus, veritati referu(n)t, ora c(on)cludamus et obstruamus pr(a)etacia teno(r)e p(raese)ntium litte(er)ar(um), dignu(m) diximus renova(re), ut v[u]ltum et intuitum assumendo novitatis exultant ac l)a) etentum maiori pr(a)efulcimine fi(r)mitatis» / «Ми ж, щоби закрити рот наклепникам і брехунам, і тим, що несправедливо шкодять умовам згаданого союзу, вважаємо за гідне, дбаючи про правду, відновити [нашу угоду] даним документом, щоб, набувши нового виразу та вигляду, вона втішилася більшою силою та обґрунтованістю» (див.: *Купчинський О. Акти та документи...* – С.174–180).

⁸³ *Купчинський О. Акти та документи...* – С.180–187.

⁸⁴ *Historiae Hungaricae Fontes Domenici* / Ed. M.Florianus. – V.3. – Lipsiae, 1884. – P.128.

⁸⁵ *Ibid.*

⁸⁶ *Dąbrowski J. Ostatnie lata Ludwika Wielkiego.* – S.112; *Abraham W. Powstanie kościoła łacińskiego na Rusi.* – T.1. – Lwów, 1904. – S.206; *Balcer O. O następstwie tronu w Polsce // Rozprawy Akademii Umiejętności: Wyd. Hist.-Filoz.: Ser.2.* – T.11. – 1905. – S.430; *Zakrzewski S. Wpływ sprawy ruskiej na państwo polskie w XIV wieku // Przegląd Historyczny.* – T.23. – 1922. – S.99; *Włodarski B. Polska i Ruś.* – Warszawa, 196. – S.288; *Wyrozumski J. Kazimierz Wielki.* – Wrocław; Warszawa; Kraków; Gdańsk; Łódź, 1986. – S.80–81.

⁸⁷ *Мазур О. «Лотка князь руський, прибув до Вишеграда»: гіпотетична ідентифікація особи // Дрогобицький краєзнавчий збірник.* – Вип.7. – Дрогобич, 2003. – С.72–79.

⁸⁸ *Кордуба М. Болеслав-Юрій II. Останній самостійний володар Галицько-Волинської держави.* – Краків, 1940. – С.19–20. Здогадка О.Мазура щодо існування князя Володимира Андрійовича (див.: *Мазур О. «Лотка князь руський, прибув до Вишеграда»...* – С.77–79) цілком у дусі здогадок польських істориків стосовно тотожності «Лотка» і «Больша» (*Л.В.*).

⁸⁹ *Купчинський О. Акти та документи...* – С.194–200.

⁹⁰ Там само. – С.200–204.

⁹¹ *Терський С. Лучеськ X–XV ст.* – Л., 2006; *Його ж. Княже місто Володимир.* – Л., 2010.

⁹² *Войтович Л. Етапи політичної історії Волині XIV–XV ст. Державність. Васалітет. Інкорпорація // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність.* – Т.5: Історичні та філологічні розвідки, присвячені 60-річчю академіка Я.Ісаєвича. – Л., 1998. – С.153–168.

The article explores the issue of military-political and trade-economic union between Principality of Galicia-Volhynia and Teutonic Order during XIII–XIV centuries. On analysing all available sources author concludes, that alliance specified by that time political conjuncture existed and was profitable for both sides.